

З ЖИТЯ ГІМНАЗІЯСТІВ.

НАРИСИ М. СТЕПОВЕНКА.

І. Знайшов товариша.

- Товаришу Сливич!
- Що такого?
- Знаєш, Іване, дуже мене тішить, що ти спровадив ся до мене.
- Тішить тебе?
- Дуже тішить... Мені так невігідно було самому, що аж... Тепер чи з ким поговорити, чи забавити ся, чи задачу виробити, ось буду міг уже з тобою. Буду тепер дуже щасливий. Ходи, сідай коло мене та дещо поговоримо.
- Ну, що такого?
- Маю тобі ще щось сказати.
- Говори! Я дуже цікавий.
- Скажу тобі, лиш не гнізай ся.
- Пусте гнів, говори!
- Знаєш, товаришу, все було би добре, лиш одно. Мушу тобі правду сказати. Я завважав від якогось часу, що тобі щось бракує, а ніколи мені не хочеш сказати. Сидиш мов прикований до крісла над сею незносною грекою, ніколи ніде не вийдеш та все щось сумуєш. Скажи, прошу тебе, що тобі такого?
- Та що-би було? Нічого...
- Ей, скажи! Я дуже добре бачу, що ти з кожним днем що раз то більше задумуєш ся. Скажи, Іване, не крий передо мною! Тобі щось бракує, я знаю. Скажи, може я буду міг тобі в тім

дещо зарадити. Коли бачу, що хтось сумує, то й мені якось невесело. Скажи отверто, не крий. Прецінь мені можеш сказати. Инакше буду...

— Миколо! Не казав я справді нікому, що мені бракує, а що бачу в тобі щирого товариша, то скажу тобі по щирости правду.

— Кажи, кажи, Йване!

— Отже скажу... Від позавчора не мав я ще нічого в губі. Ослаб на силах та став сумувати. Хотів я кого попросити кусень хліба, та стидав ся. Хотів у кого позичити кілька крейцарів, та хтож позичить пролетареві? Шукав я лекції, не знайшов. Просив і пана директора. Справді обіцяли, але мабуть дотепер ніхто не потребує інструктора. З дому взяв я тамтого тижня два бохонці хліба і п'ятнадцять крейцарів від сестри, тяжко зароблені у дворі, і тим живив ся до позавчора. Думав, що дістану лекцію та буду с'як-так крутити, але бачиш, товаришу, що годі.

— А чомуж тобі так мало дають родичі? Таж прецінь знають, що ти чоловік і потребуєш поживи. Які ті твої родичі, не знаю, як їх назвати.

— Родичі... Товаришу! Мої родичі... убогі, дуже убогі. Вони самі голодують, не то що. Хотів я їм дещо помагати заробляючи у дворі, але щож. Нема у мене сил до тяжкої праці. От пішов я в місто шукати долі, а чи знайшов?...

— Та подай ся до бурси, може приймуть! Скажи так і так, чейже змилюють ся. Тим більше, що добре справуєш ся і талан у тебе не аби-який.

— Товаришу, товаришу, не для таких бурса, як я. Глянь ближше! Там самі поповичі та сини вчителів, а лиш кілька і то богатших мужицьких синів. Подавав ся я вже два рази. За першим разом відкинули. За другим справді прийняли за половину ціни, та деж мені взяти тих кілька золотих, коли я крейцара не можу ніде дістати. Така, бач, доля, убогого, мужицького ученика.

— Чомуж ти мені скорше сього не сказав? Видиш, який ти! Ти хотів, аби тобі все спадало з неба, але так воно не йде. Хоч я маю не так дуже богатих родичів, а завсіди буду міг тобі дещо допомогти. Хліба, масла маю до волі, буде снідання. На обід чи вечеру дістану страви, та оба ділити-мемось, так аби пані не виділа, і буде все добре. Не сумуй, ще не загинеш!

— Добре тобі говорити, але мені...

— Е! Дай вже з тим спокій! Кинь уже раз лихом об землю, заглянь йому сьміло в очи, а побореш. А в кінці — якось воно буде. Я буду просити ще деяких товаришів, аби відступили тобі яку лекцію і будеш спокійний. Тепер досить учеників беруть лекції, хоч їм і не конче треба. Я думаю, що один спустить тобі, а хоч би і товариш Яремко. Він, син сьвященника, має аж дві. Одну спустить напевно.

— Хто, Яремко? Я його вже просив два рази, не тільки що відмовив, але ще мені сказав нетовариське слово. Ще тепер як згадаю його, то красть ся серце.

— Яремко, Яремко! я не сподівав ся. Ну, то правда, що він не мав би за що гуляти, як би не лекції. А в кінці нехай собі! З певністю коли-б він бодай раз ликнув з чарки горя, то не був би таким. Але думаю, що знайдеть ся бодай один товариш і пособить тобі. Поки що не сумуй!

— Миколо! В тобі пізнав я щирого товариша, що хоче ділити ся горем зі мною. Ти один не погордував таким драгим пролетарієм, хоч я негідний сього. Дяка тобі, товаришу, вічна дяка! Я щасливий!

— І я щасливий! Будьмо собі приятелями! Подаймо собі руки на знак нашої вічної і щирої дружби. Лиш не сумуй!

Взяла рука за руку і серед глибокої тишини дали ся чути голосні поцілуї обох товаришів. На їх лицах виступили повне задоволення і щира радість.

II. На павзі.

— Ідеш курити?

— Іду! А маєш що?

— Маю шпорта, лиш паперців не маю.

— Я маю, ходи!

Пішли взявши з собою якусь книжку і замкнули ся в своїм щоденнім касині (аборті).

— Давай шпорта, бо я не можу видержати, так курити хочеть ся! — відізвав ся один. — Чоловік ледви висидів ті дві години. Алеж нудні вони, нудні! На руськім або історії бодай часом щось нового довідаємо ся. А на тій греці або латині по prostu спати хочеть ся. Давай шпорта!

- На́, маєш половину, а сїрку маєш?
- Маю одну греко-католицьку (просту).
- Вистарчить!
- Читай по там релїгію, бо може буду питаний!
- Е, що релїгія! Хиба не вчитаєш? Ще тобі релїгїї хочеться вчити! Маєш уже досить сеї незносної греки та латини.
- А по щож ти брав релїгію?
- Або ти не знаєш? А як буде катехит на коридорї?
- Ну, то що, як буде?
- Ну, отворю книжку і буду йдучи до класи читати. Буде дурний думав, що я навчився і не буде питати.
- Ага? Шпекулюєш!?
- А що, штрафкуємо на латинї?
- Певно, бо не можна вже видержати. Двої лупить кождому за малу дурницю, що аж страх. На таке більша половина дістала би двою. Мусимо щось робити!
- Робити, робити, лиш чи буде солідарність? У нас знайдеться багато зрадників, хиба ти забув, як було тамтого року?!
- Що тамтого року! Тамтого року ми були ще — можна сказати — за дурні на такі справи, але тепер думаю, що піде добре.
- Будемо виділи.
- Досить великі клуби диму зачали підносити ся до гори. Випускаючи раз-по-раз дим з рота і балакаючи про штрафк не зачули, що хтось застукав до дверей. В тім хтось гримнув так сильно, що ученики аж налякалися. Один із них відозвав ся:
- Отвори по там, Полевичу, бо хтось стукає, мабуть товариш Грушка!
- Полевич отворив сейчас, в тім переляканий кинув цїгаро, бо побачив перед собою пана професора Галаска.
- Професор змірив їх гнівними очима і крикнув в голос:
- Так, паничі! Дуже красно! Ходїть-но зі мною!
- Ученики зачали просити ся, але ніщо не помагало.
- То ви не знаєте шкільних приписів! — сказав професор поступаючи скоро по сходах. — Кните собі з приписів! Чекайте, навчу я вас! Ганьба для цілої гімназї, що держить таких учеників!
- За хвилину опинилися всі в канцелярїї пана директора. Сей глянув на приходячих і встав з місця.
- Привів я пану директорови дуже порядних учеників. Властне зловив їх на горячїм учинку! — сказав професор грїжким голосом.

— Що стало ся? — запитав здивований директор.

— Та то крайні курії, бо бодай би в хаті накурили ся, а то безлично в шкільнім будинку! — говорив дальше професор. — Прощу їх остро покарати, бо опісля вони-б Бог зна' що виробляли!

По сих словах професор вийшов з канцелярії.

— Дуже красно справуєте ся! — сказав директор по відході професора. — Вибрикуєте собі! Памятайтеж, що за ті ваші вибрики постигне вас тяжка кара! Зробив би я зараз кінець справі, але на разі не маю часу. Прийдіть до мене по першій годині!

Ученики поклонили ся і вийшли з похиленими головами. Прийшли мовчки у класу і сіли несупокійно в лавку.

— Наробили ми собі, наробили! — озвав ся по хвилі Полевич, очунавшись дещо в задуми. — Що найменше дістанемо по кільканацять годин, і обичаї, а може й виженуть! А що тоді? Відпекають ся родичі, ганьба на ціле село! Сей марний шпорт наробив стільки лиха! Він коштує крейцара, а в нас коштувати-ме... Бодай би був не приходив я нині до школи, був би оминув нещастє! Пропало...

Другий сидів дальше задуманий і навіть не звертав уваги на слова товариша. І був би може сидів так цілу годину, коли нечаяно кличе його професор до таблиці. Сей зірвав ся мов опарений і почервонівши став при таблиці. Задали задачу, а була як раз година математики. Ученик глянув на таблицю і сейчас спустив голову в долину. Не про задачу думав він, а про те, що скоїло ся з ним на павзі. Він уже уявляв собі в голові, як то його проженуть, як він тиняти-ме ся без ціли по сьвітї, як зносити-ме ріжні докучання від людей.

Професор глянув сердито на него і запитав з іронією:

— Що, не булисьте ласкаві навчити ся, а тепер ще не уважаєте! На місце! Третя класа!

Ученик пішов тяжко огірчений на місце. Сидів дальше неповоружно та глядів задуманий на таблицю. Задзвонили на павзу. Посипали ся ученики на подвіря. Одні повтаряли лекцію, другі заїдали прецлі та булки. Лиш наші нещасливі сиділи дальше неповоружно в лавках. Деякі товариші приходили до них, питали ся, що стало ся такого, але зловлені нічого не відповідали, лиш махали руками, аби собі відійшли. В тім надійшов один товариш з подвіря і сказав голосно:

— Знаєте, товариші, чого вони сумують? Галаско зловив їх, як вони курили на стороні.

Відтак звернув ся до Полевича і запитав :

— Правда, що так? Байка, се справді неприємно, але нічого страшного!

— Нічого страшного, лиш виженуть! — сказав сумний Полевич і знов задумав ся.

— Йди, йди, виженуть! Та за що?! В найгіршім разі можете дістати обичаї, але що я кажу, і то ні! Засадять вас може на кілька годин і по всім, а ви, дурні, щось собі з того робите!

— Та будемо виділи, чи нічого не буде! — сказав Полевич. — Наробилисьмо собі, тай кінець. А тепер дайте мені спокій, бо вже по павві. Ось іде бельфер!

Зачала ся година. Полевич з своїм товаришем сидів далше, аж до кінця першої години мовчки. Вже не думав він о приємній прогульці до сусідного села, котру мав зробити з деякими товаришами, але о тім, що скоїло ся з ним сьогодні.

Задзвонили на першу годину. Ученики по молитві розійшли ся домів. Лиш Полевич зі своїм спільником куреня пішли мовчки до канцелярії. Директор приступив близьче до них і сказав :

— За ваше лихе поведення дістанете кару. Мав я вас виключити цілком з гімназії, але тим покарав би я найтяжше ваших убогих родичів-селян. Тому, що ви перший раз переступили шкільні правила, зменшаєть ся вам кара. Прийдіть отже в неділю по екзорті і засадить ся вас до карцеру. Розумієте? Але коли ще раз щось подібного зробите, то не маєте права увійти в класу. Тепер можете вийти!

Ученики вклонили ся і вийшли дещо урадувані.

— Ну, щастє, що нас не вигнали! Відсидимо тих пару годин і по всім! — сказав Полевич на коридорі.

— Добре би то було, аби лиш пару годин, а що з обичаями? — сказав другий.

— Обичаї дістанемо напевно, я знаю, буде трохи неприємностей. Але то ще нічого страшного, бо хоч не почувємо сього страшного слова „вигнаний“, бо тоді... не знаю...

— Та хай буде, що хоче — пропало... Будемо на другий раз мали ся на осторожности. Се добра наука для нас, а тепер бувай здоров, я йду чим скорше домів. Там пані чекає десь з обідом.

— Здоров! Гарзд! — сказав Полевич і пішов у противний бік.

III. Загар.

Зима. Рано. Три чверти на осьму зачали сходити ся ученики у клясу. В клясі був маленький загар. Ученики скористали з нагоди. Не казали нікому отворити вікон, щоб тим більше назбирало ся чаду. А щоб було ще більше чути, зачали деякі кидати в піч радірки. Се справді дещо занечищувало повітре в клясі, але більша часть уходила комином. В тім сказав один з учеників:

— Е! Ви не знаєте взяти ся добре до діла, се я зроблю. Може з вас хто має яку стару окладнику з нотатки?

— Приймак, щож ти хочеш із сього робити? — запитали ученики.

— Не питайте, лиш чим скорше давайте, хто має! — відповів Приймак.

— На́, маєш! — сказав один і подав йому якусь окладнику.

— Цікаві ми, що ти хочеш з сього зробити! — говорили ученики. — Лиш аби ми тебе не висьміяли!

— Ну, ну, не висьмієте, ось гляньте! — відповів Приймак.

В сій хвилі пішов до печи, наклав на подану окладнику розжареного вугля і зачав з ним бігати по клясі. Чад більшав щораз більше, навіть декому почало вже шуміти в голові.

— Справді добрий спосіб видумав Приймак! Іратулюємо! — сказали ученики і зачали голосно сьміяти ся. — Відпаде може ся проклята грека!

— Знаменито, бо я навіть не тикав греки! — сказав Приймак і зачав терти руки з великої радости.

— Я навіть не маю препарації! — озвав ся другий.

— Ну, а тепер тихо, бо вже дзвонили! — загула кляса. — Прийде наш гукайло*), то й назад внесець ся, а ми підемо на прохід.

— Ось уже й гукайло, вже йде! — сказав Приймак і сів поважно в лавку.

Професор ввійшов у клясу. Не вспів ще зняти капелюха, як чад ввійшов до його делікатного носа.

— А то що? — запитав професор дещо змішаний.

— Загар, загар, пане професор! — загула кляса на ціле горло. — Мабуть піч понесувала ся!

*) Так називали свого професора до греки.

— Мені вже шумить у голові! — сказав один.

— Мені не добре робить ся! — сказав другий.

— Ну, годі! — відповів професор. — Годі тепер сидіти в класі! Вийти всі на коридор, а один хай отворить вікна, може як провітрить ся! А кого дуже болить голова, може йти на місто перейти ся.

— Прошу пана професора, пас усіх болить голова і то так дуже, що ледви держимо ся на ногах! — сказали ученики на коридорі.

— Ну, то ходім усі на місто та трохи перейдемо ся! На свіжім повітрі перестане голова боліти. Ходіть!

Усі побігли веселі на долгшу камяними сходами. На подвір'ю поуставляли ся в пари і пішли з професором одною з міських вулиць. По дорозі одні дещо балакали з професором, другі купували у перекупок яблука і заїдали з апетитом, інші гуторили про науку.

— А що, не добре ми вийшли на тім! — озвав ся нараз Приймак заїдаючи яблуко. — Відпала грека і ще похожаємо на свіжім повітрі!

— Правда, правда, але се твоя заслуга! — сказали декотрі і подавали йому руки до стискання.

— Дякую! — відповідав Приймак стискаючи руки товаришів. — Дякую, то не лише вам зробив я добре, але й собі самому! Я сподівався бути питаним і напевно був би мене закликав гукайло до таблиці, а я ні в зуб. Був би нагнав мене на місце і впалив третю, як бас. Я й так зле стою з греки, ще одна двоя, і давай двацятку. На завтра мушу вже навчитися. Треба віджалувати трохи часу, хай йому там!

Перестав говорити і дальше задоволений заїдав яблука.

Ученики йшли дальше з професором і опинили ся як раз перед міським кладовищем за містом. На кладовищі видніли ся окриті снігом хрести, різні фігури й каплиці. Гайворони літали крякаючи і від часу до часу сїдали по деревах та пам'ятниках. День був погідний, а старий дідуган Морозенко щипав досить сильно вуха молодців. Ученики однак не чули сего. Вони забули зовсім про него і забавляли ся й тішили ся своєю штучкою. Минуло вже в пів години, від коли вийшли з гімназії. Прийшла пора назад вертати ся. Професор глянув на свій годинник і з поспіхом відізвав ся до учеників:

— Ну, хлопці, пора нам вертати ся! В класі повітрі вже десь очистило ся. Вертаймо!

Ученики завернули в бік, з котрого вийшли і йшли повільним кроком. Декотрим зачав мороз таки докучати, тому йшли скорше наперед. В тім надбіг до них Приймак і озвав ся гнівним, приглушеним голосом:

— Що робите, дураки! Чи не ліпше, аби минула година, як підемо поволійше, чим сидіти в класі! А то мудрагелі! Ну, ну, спішіть ся, спішіть, але пам'ятайте, що на павзі дістанете порядну стипендію!

Передовці налякали ся слів Приймака, забули на мороз і йшли вже рівномірно з усіма. Бояли ся бідаки сеї неприємної стипендії. Знали вони її добре, бо нераз бачили на власні очі. Бувало нераз, коли який ученик провинив ся против класи, сейчас клали його товариші силоміць на лавку і впарили таких пляцків, що опісля не міг усеїти ні годинки. Крутив ся на всі боки, як би на тортурі і ждав як спасеня кінця години..

Вибила вже девята година, а ученики ледви що ввійшли в класу, чаду вже зовсім не було чути. Професор, що проводив ними на проході, ввійшов ще з учениками в класу і сказав:

— Прошу уважати! На завтра з греки буде те саме, лиш повторить попередній уступ! Сидіть тепер тихо! Класа вже добре провітрила ся, а ви також! На другий раз, наколи-б щось подібного стало ся, дайте знати пану директорови і ніхто най не важить ся вступати у класу, бо се річ досить небезпечна. Розумієте?

— Розуміємо! — відповіли ученики задоволені, що вже минула грека.

Відтак професор записав у дневнику, кого бракувало в класі і вийшов. Ученики сіли на свої місця урадувані, а найбільше з них тішив ся Приймак.

IV. Св'ято кружковців.

(І. Павликови).

Сонічко сховало ся за гори. На небі моргнула зірничка одна й друга. Блищать мов жемчуги на кришталевому небозводі. На вулиці гомонить. А зорі з місяцем плывуть, плывуть тихенько

по голубому небі, миготять та радіють, наче знають, що нині в учеників велике сьвято — вечерок найбільшого генія Тараса Шевченка...

* * *

В таку пору зачали ученики сходити ся до помешканя Івана Бушковиченка. Се помешканє було досить вигідне на збори. А тепер, коли в нїм мали відбутися тайні вечерниці в честь Тараса Шевченка, прибрав його Бушковиченко досить чепурно. Позатикав насамперед вікна коцями, відтак на однім з коців припняв портрет Тараса Шевченка. По середині поставив стіл, а на столі засьвітив дві сьвічки. На стїнах видніло ще багато портретів українських письменників...

Посходили ся кружковці. Зажкнено на ключ двері. Посїдали всі, де хто міг. Одні на кріслах, другі на ліжку, а иньші вже не мали місця, то бодай оперли ся о стїну.

Настала глибока тишина. Зачали ся вечерниці. Першу промову виголосив голова кружка. Сказав він коротко про життя Тараса Шевченка, про його муки на заслання, про його неоцінені твори, відтак про долю цілої Руси-України. Опісля слїдувала деклямація „Кавказ“. Деклямацію виголосив досить зручно один з кружковців, котрому повірено бібліотеку. Відтак слїдували різні відчити, співи, що понайбільше відносили ся до самого Тараса. Одушевлення було велике. По кождім куснику витягав Бушковиченко на скрипках веселі коломийки. Всі раділи, мов малі діти. Бушковиченко одушевлений вийшов за стіл і виголосив на закінченє ось яку не надзвичайну, але щирю промову:

— Дорогі товариші! Нині у нас велике сьвято, сьвято нашого батька Тараса Шевченка, нашого найбільшого генія. Раді ми й веселі, що бодай тут у тїм закутку можемо спомянути його не злим, тихим словом, як сам собі бажав сього. Та ми-б раділи ще більше, ми-б ще скорше сповнили його бажання, коли-б ми пїрвали його кайдани, зломали ярмо неволі, коли-б ми освободили нашу Неньку Русь-Україну. Та чи можливе се? — дехто запитає. Відповідь легка: можливе і ще раз можливе!... Український народ — такий численний народ, бо звиш трицять мільонів, міг би і може се зробити! Є в силі сповнити бажання наших славних дідів, прадідів, борців за волю, нашого батька Тараса. А чому ж не зробить сего, коли може зробити!? Щож стоїть йому на перешкодї? Хто сьому винен, що ми в неволі?...

— На се відповім вам, що ми самі. Ми самі куємо тяжкі кайдани на власних братів та сестер, на власних синів та доньок, а вороги наші тішать ся, що мають менше труду до заглади українського народу. Ми байдужі на все, а та наша байдужість сягає вже високо. Ми лїниві до праці. Нема життя між нами! Отсе власне стоїть на заваді, се власне не дає нам вибороти волі. Не оружем повинні ми бороти ся за неї, а щирою працею, трудом. Тож тільки щира, постійна праця повинна заступити нам оруже, а тоді певна побіда, тоді й вороги наші, хоч би як думали, хоч би як точили піну, не вдіють нам нічого. А сей обовязок тяжить на нас, дорогі товариші, на нас молодих. Ми повинні найбільше працювати, найбільше набувати осьвіти й ділити ся нею з нашими братами-селянами, сим темним, пониженим, поневоленим народом. Добрий сей народ, щирі, непорочні його серця. Любив і любить він волю над все, любить свою Неньку Русь-Україну й щиро любить. Тож коли лише станемо на його чолі, коли покажемо йому праву дорогу, піде охочо за нами, піде до боротьби за сьвяту волю. Побідить, порве пута й сповнить заповіт свого батька-мученика Тараса Шевченка і його братів, що славно полягли за волю, славу й честь рідної Неньки Руси-України...

— Не зважаймо на наших зрадників, стережим ся, оминаймо їх, а коли побачать, що ми ось-ось побідимо, то й вони самі прилучать ся до нас і будуть гірко жалувати за свої тяжкі проступки...

— Тепер, як бачите, замкнули ся ми тут, позатикали вікна, аби ніхто не підгледів, дрожимо на тілі, немов би ми зробили який страшний злочин. Але коли віднесемо побіду, коли скинемо пута, пірвемо тяжкі кайдани, тоді на волі цілому сьвітови голосити-мемо славу борців-синів України. Тоді ніхто не буде стояв з нагайкою над нами, не будемо крити ся, замикати дверей як ось нині, будемо на волі! Тоді кождий сьміло скаже словами Тараса:

„В своїй хаті своя правда і сила і воля!“

Отсими словами скінчив промову і пішов на своє місце. Його слова так одушевили, так піднесли на душі кожного кружковця, що кождий як один муж прирік словом чести забрати ся як найщирше, з найбільшою енергією до постійної праці і боротьби з темнотою.